

Su kaynakları üzerinde, hem insan faaliyetleri hem de doğanın yarattığı değişimler nedeniyle su kaynakları hem miktar hem de kalite açısından değişime uğramaktadır.

Sınıraşan Su Havzalarında İşbirliği Sorunu

The Problem of Cooperation in Transboundary Water Basins

Tuğba Evrim MADEN

Abstract

There is a bilateral pressure on water resources resulting from both human activities and changes caused by nature. As a result of decline in water resources, today and in the future, countries will have difficulty in meeting the water demand of people in their regions and also in utilizing water resources due to insufficiency of water. The fact that water is a fundamental source of life and shortages lead to social tension, rivalry and conflict. Unilateral misuse of this exhaustible resource has been a driving force to create a joint management of resources. In this study, the utilization of transboundary waters in cooperation was assessed within the framework of theories of international relations.

Keywords: Water Scarcity, Transboundary Waters, Cooperation, International Relations Theory

Su kaynaklarının azalması ile günümüzde ve gelecek dönemlerde ülkeler su yetersizliği nedeniyle kendi coğrafyalarında yaşayan nüfusunun su talebini karşılamakta, su kaynaklarından faydalanmalarında sıkıntı yaşayacaktır. Yapılan çalışmalar ile 2025 yılında 3 milyar insanın su sıkıntısı ile karşı karşıya kalacak ülkelerde yaşayacağı tespit edilmiştir.

Giriş

Su, dünya üzerinde yaşam döngüsünün kilit noktasıdır. Dünya nüfusunun artması, sanayinin gelişmesi, şehirleşmenin artması, onun getirisi olarak da artan atıklar doğal kaynaklar üzerinde baskı yaratmaktadır. Özellikle karbon salımlarının artması ile dünya ikliminde önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Yüzyılımızın en büyük çevre sorunu olarak nitelendirilen iklim değişikliği de, su kaynaklarını, canlı yaşamını tehdit edecek boyutta olumsuz etkilemektedir.

Dünya yüzeyinde tahmini su miktarı 1,386 milyon km³tür. Bu miktarın %2,5'i tatlı sudur. Bu oran 35,2 milyon km³e tekabül etmektedir. Tatlı suyun %68,7'si buzullarda (%0,8'i Tiyal Tabakasında), %30,1'i yeraltı suyu olarak, %0,4'ü ise atmosfer ve yüzeyde bulunmaktadır. Söz konusu 0,4'lük oranın %67,4'ü tatlı su göllerinde, %8,5'i sulak alanlarda, %12,2'si toprak nemi olarak, %1,6'sı nehirlerde, %9,5'i atmosferde ve %0,8'i bitki ve hayvanlarda bulunmaktadır.¹ Ekonomik ve teknik olarak ulaşabildiğimiz tatlı su miktarı çok azdır ve bu miktar dünya yüzeyinde de eşit olarak dağılmamıştır.

Su kaynakları üzerinde, hem insan faaliyetleri, hem de doğanın yarattığı değişimler nedeniyle çift yönde gelişen baskı vardır. Özellikle su sıkıntısı olan bölgelerde aşırı nüfus artışı, kırsal kesimden şehirlere doğru artan göç ve sonucu oluşan nüfus değişimleri, gıda güvenliği, sosyo-ekonomik refahın artması, tarımsal, evsel ve sanayi kaynaklı kirlilik, küresel iklim değişikliği sonucu yağış rejimlerinin değişmesi hidrolojik

döngünün tüm elemanlarını² etkilemektedir. Bunun sonucunda dünya üzerinde yer alan su kaynakları gün geçtikçe hem miktar hem de kalite açısından değişime uğramaktadır.

Su kaynaklarının azalması ile günümüzde ve gelecek dönemlerde ülkeler su yetersizliği nedeniyle kendi coğrafyalarında yaşayan nüfusunun su talebini karşılamakta, su kaynaklarından faydalanmalarında sıkıntı yaşayacaktır. Yapılan çalışmalar ile 2025 yılında 3 milyar insanın su sıkıntısı ile karşı karşıya kalacak ülkelerde yaşayacağı tespit edilmiştir.³ Şimdiden birçok ülke su sıkıntısı ile karşı karşıyadır. Suya artan talebi karşılayabilmek için yüzey suları yetersiz kalmakta, bu sebeple yeraltı suları kontrolsüzce kullanılmakta ve su tablalarının seviyeleri aşağıya düşmektedir. Suyun yaşam için temel bir kaynak olması ve yaşanan sıkıntılar sosyal gerilime, rekabete ve çatışmaya sebep olmaktadır.

Artan su sıkıntısı, coğrafi koşullar ile de bir araya gelince, kıyıdaş ülkeler arasında uluslararası nehrin kullanımına ilişkin anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Birçok ülkenin su kaynakları, sınıraşan su özelliği taşımaktadır. Yerküre üzerinde yaklaşık 276 adet sınıraşan nehir havzası bulunmaktadır⁴ ve bu havzalar yerkürenin yarısını kaplarken, toplam su kaynaklarının %60'ını oluşturmaktadır ve dünya nüfusunun % 40'ından fazlasını etkilemektedir. Coğrafi olarak yaklaşık Avrupa'da 69, Afrika'da 59, Asya'da 57, Kuzey Amerika'da 40, Güney Amerika'da 38 adet uluslararası havza vardır.⁵ Bu ülkelerinin su arzı diğer ülkeye de bağımlıdır. Bu durum su kaynaklarını, ulusal güvenlik konularından bir haline getirmektedir.⁶

Son yıllarda su kaynaklarının çatışmaların içinde yer alması olasılığı nedeniyle, küresel su sorunları “öncelikli politika” statüsünde yer almaktadır.

Su kaynakları, barış için de, savaş için de itici güç olabilmektedir. Devletlerin izleyeceği politikalar ile sonuç işbirliği de olabilir çatışma da olabilmektedir. İsraili hidrolojist Uri Shamir’in, “siyasi niyet barış ise su engel oluşturmayacaktır, fakat çatışma için bir sebep aranacak ise su yeterli bir sebep olacaktır”, ifadesi de bunu ortaya koymaktadır.⁷ Birleşmiş Milletler Eski Genel Sekreteri Kofi Annan, 2000 yılında, temiz suya ulaşabilme için yapılan büyük rekabetin gelecekte, meydana gelecek çatışma ve savaşların kaynağı olabileceğini belirtmiştir.⁸ 2004 Nobel Barış ödülü kazanan Wangari Maathai bir demecinde “ormanların yok olması, çölleşme, biyolojik çeşitliliğin azalması ve su kıtlığı ile ekolojik kriz ile karşı karşıya olduğunu, orman, su, toprak, mineral ve petrol gibi kaynakları uygun bir şekilde yönetilmedikçe, yoksulluğa karşı savaşta başarılı olunamayacağını ve barışın var olamayacağını” belirtmiştir. Ayrıca, mevcut politikaların değişmediği sürece eski çatışmaların canlanacağı ve yeni kaynak savaşlarının ortaya çıkacağını ifade etmiştir.⁹

Çevre ve politika arasında oluşan tehditsel ilişki uzun yıllardır ele alınan bir konudur. Sprout ve Sprout,¹⁰ çevrenin uluslararası politikanın ayrılmaz bir faktörü olduğunu anlatırken, günümüzdeki çevresel güvenlik literatürünün öncülerinden olmuştur. Çevresel güvenlik konusunun tanınmış isimlerinden T.H.Dixon ise, mansap ve memba ülkeler arasında oluşabilecek su savaşlarının sadece sınırlı şartlar bütününde gerçekleşebileceğini ve bu tür örneklerin dünyada az miktarda olduğunu belirtmektedir.¹¹

Su havzalarında, su kaynağı ile ilgili sıkıntının sonucu işbirliği veya çatışma olarak sonuçlanmaktadır. Postel’e¹² göre, problemlerin kaynağı yerel seviyelere dayanmaktadır. Tükenebilir bir kaynak olan su, toplumun tüm kesimini etkilemektedir. Bu sebeple, su tek bir amaçla yönetilememektedir. Tüm kaynaklar ve kullanımları hep birlikte ele alınmalıdır. Söz konusu bu kullanımlar ise tarımsal, hidroelektrik enerji üretimi, rekreasyon, evsel, sanayi ve çevre amaçlıdır.¹³

Suyun sadece tarihsel olarak askeri bir çatışma sebebi olmadığını ve önümüzdeki yıllarda da savaşa yol açabileceğini irdeleyen çalışmalar yapılmıştır. Cooley, Starr, Remans, Amery ve daha da popüler olan Bulloch and Darwish yayınlarında su savaşlarının kurak bölgelerde özellikle de Ortadoğu’da çıkabileceğini işaret etmektedir.¹⁴ Westing, sınırlı su kaynağı için yapılan rekabetin politik gerilimi arttıracığı, hatta savaşa kadar gidebileceğini söylemiştir. Gleick, su kaynaklarını askeri ve politik birer amaç olduğunu, Ürdün, Fırat, İndus, Ganj, Rio Grande ve Nil nehirlerini örnek vererek tartışmıştır.¹⁵ Özellikle sınırışan sulara tipik uyumsuzluk sebebi, aşağı kıyıdaşın, yukarı kıyıdaşın yarattığı kirliliğe, aşırı sulama veya baraj yapmasına karşı çıkmasıdır. Bu faaliyetler aşağı kıyıdaşa ulaşan suyun kalitesini ve miktarını etkilemektedir. Askeri müdahalelere de sebep olmuş bu faaliyetlere birkaç örnek vardır. 1950-1960 yılları arasında İsrail, Suriye ve Ürdün arasında Ürdün ve Yarmuk Nehirlerinin sularını yönünü değiştirmesi sebebiyle çatışmalar çıkmıştır. Bir diğer örnek olan Fırat ve Dicle nehirleri kıyıdaşları Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat nehri üzerine yapılacak barajlar yüzünden anlaşmazlıklar yaşanmıştır.¹⁶ Anlaşmazlıkların bir kısmı, Meksika ve ABD örneğinde olduğu gibi Rio Grande Nehri’nde yaşanan kirlilik ve Kolorado Nehri üzerine yapılacak baraj nedeniyle çıkan anlaşmazlıklar barışçıl bir biçimde yönetilmiştir. Güncel çalışmalar, uluslararası ilişkilerde paylaşılan su kaynaklarının önemini ortaya koymuş, sınırışan sular ve askeri çatışmalar arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya çıkartılmıştır.¹⁷

Uluslararası ilişkiler çalışmalarının konusu da olan bu durum, uluslararası ilişkilerin ana ekollerince incelenmiştir. Realistlere göre, devletler, geleceklelerini ve güvenliklerini etkileyen kaynak, ülke sınırları dışında yer alıyorsa, bu kaynağa sahip olmak zorundadır. Ayrıca, göreceli kazanç ve güvenlik ikilemi üzerinde duran realistler, kaynağın diğer devlet tarafından sahiplenilmesinin bir diğeri için tehdit oluşturabileceğini ve bu durumun kaynak için devletlerin rekabet etmesine neden olabileceğini iddia etmektedirler. Bir diğer ekol liberaller ise daha iyimser bir bakış açısı ile piyasanın kaynaklar için etkin ticareti ya-

ratacağını ve önemli kaynaklardan yoksun olan devletlerin eksiklerini uluslararası piyasadan sağlayabileceğini belirtmiştir. Marksistler ise ekonomik sistem içerisindeki eşitsizliğin önemi- ne odaklanmış ve kaynak kıtlığının hem küresel hem de içte eşitsizliğe sebep olacağını, bu durumda devletlerarası ve devlet içinde çatışmaları arttıracığını belirtmiştir.¹⁸ Yukarıda belirtilen üç ekol tartışmalarının odağında, gözden kaçırdıkları bir durum söz konusudur. Dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde, su kaynaklarının yönetimi kıyıdaşların maruz kaldığı sorunlara göre değişiklik göstermektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi tatlı su kaynakları dünya üzerinde eşit dağılmamıştır. Özellikle Avrupa ve Amerika bol su kaynaklarına sahipken, Ortadoğu gibi bölgeler ise gündün güne su kıtlığı ile karşı karşıya gelmektedir. Bu sebeple, sınıraşan suların yönetimine ilişkin kurumların oluşturulması ve başarılı olamamasında farklılıklar gözlenmektedir. Avrupa'da, Tuna ve Ren Nehri sularının yönetimi için oluşturulmuş kurumlar uzun süredir görevlerini yerine getirmektedir. Kuzey Amerika'da ise ABD-Kanada arasında karşılıklı olarak 50 yıldır, sınıraşan suların yönetimi için kurumlar varlıklarını sürdürmektedir. Fakat söz konusu Ortadoğu olduğunda nehirlerin ortak yönetiminde çok az başarılı olunmuştur, çünkü suyun kıtlaşan bir kaynak olduğu bu bölgede su, devletlerin bekası için önemli bir kaynaktır. Kıt bir kaynak üzerinde devletlerin ortak bir karara varması ve ortak bir yönetim sağlayabilmesi zorlaşmaktadır. Su sıkıntısının yaşandığı Ortadoğu'da kurumsallaşmanın zayıf, Avrupa'da ise tatlı su kaynakları ile ilgili kurumsallaşmanın yaygın olduğu görülmektedir. En az su sıkıntısının yaşandığı Amerika'da ikili ilişkiler ile oluşmuş kurumsallaşmalar yaygındır.¹⁹

Su çatışmalarının merkezinde hakkaniyet sorusu vardır. Hakkaniyet kriterinin ne olduğu, su çatışmalarında belirsizdir ve görecelidir. Bu durumda uluslararası hukuk muğlak ve tutarsız görülebilmektedir. Çünkü kabul edilmiş prensipleri uygulayacak bir mekanizma bulunmamaktadır. Buna rağmen, hakkaniyetli su paylaşım anlaşmaları, hidropolitik dengeler için bir ön koşul yaratmakta ve politik güçleri, çatışma yerine işbirliği tarafında olmaya sevk etmektedir.²⁰

Su ile ilgili anlaşmazlıkların tarihi, M.Ö.2500 yıllara kadar gitmektedir. İki Sümer şehri, Lagash ve Umma, Dicle nehri ile ilgili anlaşma yaparak su savaşını sona erdirmişlerdir. Bundan sonra büyük su kütlelerini kapsayan anlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu anlaşmaların çoğu suyollarının ulaşım amaçlı kullanımı ile ilgilidir. Ama günümüzde suyollarının ulaşım dışı amaçlı kullanımı ile ilgili anlaşmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.²¹

Su, sadece politik sınırları değil, kurumsal sınırlandırmaları ve hukuki genellemeleri de aşabilmektedir. Su kaynakları yönetilirken havzanın tüm elemanları; yeraltı suları, yüzey suları, suyun miktarı, kalitesi ele alınmalıdır. Genelde, uluslararası kuruluşlar,²² havza yönetimine dahil olduklarında su kalitesinden ziyade su miktarına odaklı düşünceler ile hareket etmektedirler. Tahsis haklarının tespit noksanlığında, ayrıcalıklı çıkarların orantısız politik gücünde ve çevresel amaçların oluşturulmasında genel bir ihmal de göze çarpmaktadır.²³

Bilinen su anlaşmazlıkları, kıyıdaşların su kullanımında rekabet etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu anlaşmazlığın boyutunu, her bir kıyıdaş ülke içindeki kullanılan su miktarı oranı önemli bir faktör olarak belirlemektedir. Frey'e göre, su kaynakları ile ilgili çatışmayı oluşturabilecek üç faktör sırasıyla; söz konusu suyun her aktör için önemi; her bir aktörün göreceli gücü özellikle de askeri gücü ve kıyıdaşların pozisyonudur.²⁴

Çatışma durumunda, yukarı kıyıdaş aşağı kıyıdaşa göre avantajlı bir konuma sahiptir. Ara konumda yer alan kıyıdaş ülkenin ise oynadığı role göre durumu değişmektedir. Koalisyon şekillenirken, kıyıdaşların konumu etkili olmakta ve güç ilişkisini değiştirebilmektedir. Genelde iki tür işbirliği söz konusudur;²⁵

- a. Yukarı kıyıdaşa karşı ara kıyıdaş ve aşağı kıyıdaşın işbirliği
- b. Yukarı kıyıdaş ve en yakın ara kıyıdaşın işbirliği

Sınıraşan suyolları ile ilgili anlaşmazlıkların kaynaklarını açıklayan bir diğer model ise Mandel'in

İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Filistin, Ürdün nehri havzasında yer almaktadır. Yıllardır bu bölge yoğun politik çatışmaların etkisi altındadır.

1991 yılında oluşturduğu modeldir. Bu modele göre; sınıraşan su havzaları çatışma kaynaklarının teorik modelidir;²⁶

- a. İşbirliği olmayan düzenlemeler; Mandel, işbirliği olmamasını havzada var olan etnik, din veya ideolojik düşmanlıklara bağlar. Bazen nehrin kendisi de düşmanlığın sebebi olabilmektedir.²⁷
- b. Çevresel dengesizlik; su kıtlığı problemin ana sebebidir. Su kıtlığı, güvenlik sorununda “zero sum” sıfır toplamdır. (Bir tarafın kaybı bir tarafın kazancıdır) Çatışma için potansiyel bir sabittir.
- c. Güç asimetrisi; devletlerin askeri, ekonomik veya politik güç seviyeleri, ülkenin su havzasını bozabilecek veya değiştirebilecek teknik güce sahip olması, devletin yukarı kıyıdaş olmasından kaynaklanan coğrafi gücüdür.²⁸

Sınıraşan su havzalarında bir diğer çatışma sebebi çevresel etkidir. Sadece sınıraşan suların kullanımından etkilenmeyen bu durum, insan faaliyetlerinden de etkilenmektedir. Yukarı kıyıdaş faaliyetleri taşkın kontrolü gibi olumlu etkilere sahipken, kirlilik gibi olumsuz etkilere de sebep olmaktadır.²⁹

Sınıraşan Su Havzaları ve Uluslararası İlişkiler Teorileri

Birleşmiş Milletler (BM), FAO (Food and Agriculture Organization) su anlaşmazlıkları çözümü ile ilgili işbirliği ve anlaşma verilerini bir araya getirmişler ve sonucunda M.S. 805 ve 1984 yılları arasında sınıraşan sular ile ilgili 3600 anlaşma tespit etmişlerdir. 1814 yılı itibari ile uluslararası suların ulaşım dışı kullanımı, taşkın düzenleme, hidroelektrik enerji amaçlı 300 anlaşma tespit edilmiştir.³⁰

Su çatışmalarının merkezinde hakkaniyet sorusu vardır. Hakkaniyet kriterinin ne olduğu, su çatışmalarında belirsizdir ve görecelidir. Bu durumda uluslararası hukuk muğlak ve tutarsız görünebilmektedir. Çünkü kabul edilmiş prensipleri uygulayacak bir mekanizma bulunmamaktadır.

Su havzalarının fiziksel, politik ve insani kesişmeleri ile yönetimi daha zor bir hal almıştır. Su sıkıntısının artması, su kalitesinin düşmesi, nüfusun artması, su havzalarında yürütülen projeler, dengesiz ekonomik gelişmeler, kıyıdaş ülke ilişkilerinin kötüye gitmesine sebep olmaktadır.³¹

Suyun küresel mal olarak algılanması ile birlikte, ortak hareket ihtiyacının oluşması tetiklenmiştir. Tükenebilir bu kaynağın tek taraflı kötü kullanımını ortak kaynak yönetiminin oluşturulması için itici güç olmuştur. Su kaynağının paylaşılması hidrolojik, ekonomik, devletlerin dış politikasını ve iç dinamiklerini etkiler bir boyuttadır. Bu sebeple yeni işlevselcilerin öngörüsüne göre su ile ilgili işbirlikleri ikincil politikadan, birincil politika konularına sıçrayacaktır. Bunun yanında rejim teorisine göre, bölgesel kurumlar doğal kaynakların kullanımına ilişkin oluşturulacak işbirlikleri için önemli araçlardır.³²

Realist ve neorealistlerin, su kaynaklarında işbirliği çalışmaları ile ilgili olan özerklik, çıkar ve egemenlik ile ilgili kaygıları vardır. Aslında, uzmanlar da, sınıraşan sularda işbirliğinin devletlerin egemenlik, güvenlik ve toprak bütünlüğü gibi önemli kaygıları ile çatıştığı için başarısız olduğu konusunda fikir birliği içindedirler. Genel olarak devletler, doğal kaynaklarını paylaşmak istememektedir. Bu durum, devletler arası ilişkilerin öngörülememesi olgusuyla ve karşılıklı bağımlılık nedeniyle ortaya çıkan zayıf noktalar ile desteklenince devletler uzun süreli su kaynakları paylaşım anlaşmalarından kaçınmaktadır.³³ İşbirliği çabaları, devletleri, güvenlikleri, egemenlikleri ve komşusuna karşı politik husumeti ile ilgili kaygılandırmaktadır. Liberal ve neoliberal

raller, devletler çıkarları olduğu zaman ortak kazançları algılayabilecek ve işbirliklerini sürdürebileceklerini iddia etmektedirler. Sınıraşan sular dahilinde kıtlığın üstesinden gelinebilmesi ve su kaynağından faydalanmanın düzenlenmesi de işbirliği için teşvik edici unsurlardır. Tek taraflı çözümlerin tükendiği veya işbirliğinin sağlayacağı artı faydaların farkına varıldığı noktada devletler çatışmak yerine işbirliği yapmayı tercih edecektir. Devletlerin işbirliği yapma probleminde, kurumlar ve düzenlemeler işbirliğini sağlamak için yerlerini alacaktır.³⁴

Bireysel faydalarını maksimize etme kaygısına sahip devletler, kaynakları tek taraflı tüketme güdülerini bu kaygı ile güçlendirmektedir. Devletler arasında yaşanan çatışmalar, kıyıdaş anlaşmazlıkları ile bir arada var olmaktadır. Müzmin çatışma durumları nedeniyle kıyıdaşlar işbirliğini başaramamışlardır. Örneğin; İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Filistin, Ürdün nehri havzasında yer almaktadır. Yıllardır bu bölge yoğun politik çatışmaların etkisi altındadır. Su kaynağı ile ilgili kıyıdaşların anlaşmazlığı Arap-İsrail çatışmasının öğelerinden biridir. Bu durumu destekleyen diğer örnekler Indus ve Nil havzalarıdır.³⁵

Bu örnekler, kurak ve yarı-kurak bölgelerde cereyan etmektedir. Tüm örneklerde, su, tarım, sanayi ve evsel amaçlı kullanılmaktadır. Havzaların kıyıdaş ülkelerinin bir kısmı veya hepsi, su kaynaklarına sorunsuz ulaşmayı, ulusal güvenlikleri ile ilişkilendirmişlerdir. Örnek havzalarda, işbirliğine ulaşabilmek için çabalar sarfedilmiştir. Ama bu havzaların hiçbirisinde “optimal” nehir havzası geliştirilmesi yönetimi ve planlaması yapılmamıştır.³⁶

Sınıraşan suların çatışmaya sebep olmaksızın kıyıdaşlarınca kullanımı ancak devletlerin işbirliği ile gerçekleşmektedir. Sınıraşan sular tartışma konusu olduğunda devletler kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler.³⁷ Yukarı kıyıdaş devlet coğrafi avantajı ile sınıraşan sularından faydalanırken ve aşağı kıyıdaş ülkeye zarar verirken işbirliği yapması beklenemez. Bazı durumlarda, aşağı kıyıdaş ülke, yukarı kıyıdaş ülkeyi işbirliği yapma yolunda etkilemek için yukarı kıyıdaş ülkenin coğrafi avantajını, askeri veya ekonomik güç ile dengelemesi gerekmektedir. Hidropolitik alanında ortak sular işbirliği neorealistler tarafından *hegemon denge teorisi* ile açıklanmaktadır. Bu konuda Miriam Lowi, havzada yer alan hegemon devletin çıkarının, işbirliği için ilk koşul olduğunu belirtir. Eğer hegemon devlet su kaynağına bağımlı ve aşağı kıyıdaş pozisyonunda ise işbirliği beklenen sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer hegemon güç yukarı kıyıdaş pozisyonda ise avantajını korur ve bu havzada işbirliği beklenmemelidir. Hegemon gücün yukarı kıyıdaş olduğu durumda işbirliği olasılığı, aşağı kıyıdaş olduğu ve yukarı kıyıdaşa bağımlı olduğu duruma göre daha azdır. Sonuçta, yukarı kıyıdaş ortak sudan faydalanırken aşağı kıyıdaş ülkeye zarar vermesi ancak güçlü olduğunda söz konusu olmaktadır.³⁸ M. Lowi'ye göre ideal olan; bu kaynağa ihtiyaç duyan ülke suyun bir güvenlik meselesi olduğu bir durumda, diğer kıyıdaş ülkeler ile işbirliği yapma yoluna gitmelidir. Ama gerçekler söz konusu olduğunda genelde bölgede hegemonik denge açısından güç dağılımı çok önemlidir. Baskın güç durumundaki ülke sınıraşan su ile ilgili işbirliğinden fayda sağlayacak ise uygulanacak düzen için liderlik yapar ve kuralları oluşturur. Eğer, bölgedeki baskın gücün herhangi bir çıkarı yok ise bu işbirliği sağlanamaz. Bu nedenle, sınıraşan su aşağı kıyıdaşın zararına kullanıldığında ve aşağı kıyıdaş kendini yukarı kıyıdaş ülkeye göre daha güçlü olduğunu fark ettiğinde, devletler arası düşmanlık artmaktadır. Hegemon gücün aşağı kıyıdaş olduğu durumlarda çatışma beklentisi artmaktadır. Aşağı kıyıdaş hegemon devletin çeşitli anlaşmalar zemininde yukarı kıyıdaş devletin kullanımını kısıtlaması ile işbirliği fırsatı artmaktadır. Bu duruma örnek olarak 1959 yılında Nil nehri havzasında aşağı kıyıdaş Mısır'ın, yukarı kıyıdaş Sudan ile işbirli-

ği anlaşması gösterilebilir.³⁹ Yukarı kıyıdaşın hegemon olması her zaman zayıf aşağı kıyıdaş ile anlaşma yapmayacağı anlamına gelmemektedir. Uluslararası nehir yönetimi işbirliğine aşağı kıyıdaş devlet çok ilgi gösterirken hegemon yukarı kıyıdaş devlette karşılıklı münasebet anlaşmaların, yan girdileri nedeniyle az da olsa ilgi gösterebilmektedir.⁴⁰

Bazı durumlarda da, devletler işbirliği yapma konumunda olmayabilirler, her zaman stratejik konumlarını kullanmak veya aşağı kıyıdaşa zarar vermek için tüm güçlerini bir arada toplamak zorunda değildirler. Neoliberaler bu durumu, genellikle tek taraflılığın tatmin edici sonucun devam etmesine bağlamaktadırlar. Diğer bir durum ise, uluslararası nehrin iki ülke arasında sınır oluşturması, iki ülke için stratejik kesişme, karşılıklı münasebet ve yan girdiler gibi şartlar oluşturabilir, bu durum da işbirliği yapma olasılığı yüksektir.⁴¹

Birden fazla uluslararası havzada yer alan kimi zaman aşağı kıyıdaş, kimi zaman yukarı kıyıdaş devlet olan devletler, işbirliği yaparken taleplerini, işbirliği şartlarını diğer havzalarda bağlayıcı bir durum ve emsal yaratmaması için kısıtlar veya mağduriyetlerine rağmen işbirliğinden kaçınırlar. Neorealistler ve bazı neoliberal kurumsalcılara göre özellikle, suyun büyüme ve gelişme için önemli bir girdi olduğu durumlarda, her kıyıdaş ileride zarara uğrayabileceği bir durumda kalmaktan korkar bu sebeple de hiçbir taraf, hasmının daha güçlü bir konuma geçebileceği bir oluşumda, kendini yükümlülük altına sokmak istemez.⁴²

Son yıllarda gündemde sıkça yer alan uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından biri olan konstrüktivizm, işbirliği ve uluslararası anlaşmaların kolaylaştırılmasında ulusüstü kurumların, hükümet dışı örgütlerin ve bilgi toplumlarının önemli rolleri olduğunu su havzalarında işbirliği örneklerini de kullanarak savunmaktadırlar. Konstrüktivistlere göre, bilgi toplumu profesyonellerin önem kazandığı bilgi temelli toplumdur. Bu gruplar, ortak değerlere sahip, aynı amaca inanmakta ve ilişkileri etkilemektedir. Konstrüktivistler, dünya politikalarının sosyal olarak inşa edildiğini iddia

ederler. Kural oluşturan ve müşterek anlayışların, fiziksel ve sosyal dünya için sonuçları vardır. Uluslararası politika da maddesel gerçekler dışında sosyal gerçeklerde önemli bir rol oynar. Uluslararası aktörler, birbirleri ile ilişkilerini bu maddesel gerçeklerden öte uluslararası alanda oluşturulan sosyal gerçeklere göre şekillendirir. Örneğin bu sosyal gerçekler egemenlik, hukuk üstünlüğü gibi ilkelerdir. Aktörlerin çıkar ve kimlik tanımlamaları ve davranışları uluslararası politikada devletler arası ilişkiler ve etkileşimler sonucu oluşan ortak anlayışlar, normlar ve kurallar tarafından şekillendirilir. Aynı zamanda aktörlerin kendi davranışları ve etkileşimleri uluslararası politikada hakim olan bu kuralları, normları ve ortak anlayışları etkiler ve şekillendirir. Devletlerin önceden tanımlanmış ve değişmeyen çıkar tanımlamaları yoktur. Bu doğrultuda devletlerin çıkarları uluslararası politika da her devlet tarafından farklı tanımlanan, şekillendirilen ve değişime açık bir kavramdır.⁴³

Su politikalarında devletlerarası işbirliği oluşturulurken yukarıda sözü edilen aktörlerin, engellerin üstesinden gelmesine yardımcı olacağı ve ilgili devletleri “kazan-kazan” (win-win) durumunda oluşturulmuş işbirliklerine ikna edebileceği vurgulanmaktadır. Elhance'e göre, bu kurumlar, fikir birliğini inşa eder, müzakere gündemini hazırlar ve problem çözer bir ortam hazırlarlar. Ayrıca, bu kurumlar, işbirliği kazançlarını etkileyerek anlaşmayı daha cazip hale getirecek finansal desteği de sağlayabilmektedirler. BM Kalkınma Programı (UNDP) Mekong Nehri görüşmelerinde, Dünya Bankası ise İndus Nehri

görüşmelerinde tarafların işbirliği yapmasını kolaylaştırmak için önemli rol almışlar ve finansal olarak büyük projelere işbirliği çatısında destek olmuşlardır.⁴⁴ Konstrüktivistlerin iddiaları örnekler ile desteklenmektedir.

Sonuç

1990'ların başıyla birlikte küresel su kıtlığı ve buna bağlı sonuçların ortaya çıkması, suyun küresel politik gündemde yer almasını sağlamıştır. Su yönetimi, güvenlik kaygıları ile ilişkilendirilmiş ve sınıraşan su havzaları politik odaklar haline gelmiş ve su konusu ikincil politika konusu olmaktan çıkmış, birincil politika konularından biri haline gelmiştir. Su stresinin artması, ulusal kaynaklara tehdit oluşturması ve suyun eşit dağılmaması teorik tartışmalar da çatışma boyutunu da ortaya çıkarmıştır. Güvenlik, doğal kaynakların kontrolü ve dağılımı çatışmanın merkezini oluşturmaktadır.

Sınıraşan sularının kıyıdaş devletlerce kullanımında, geçmişten günümüze işbirlikleri gerçekleştirilmiştir, bu doğrultuda anlaşmalar yapılmış, kurumlar inşa edilmiştir. Ancak bu işbirlikleri, devletlerin özellikle havzada güçlü olan kıyıdaşın çıkarlarına uygun olmadığı durumlarda gerçekleştirilmemektedir. Yukarıda bahsedilen kurumlar işbirliği oluşturulmasını sağlamaktadır fakat yukarıda da ifade edildiği gibi işbirliği taraflara cazip bir hale getirilerek, çıkarlarına uygun hale getirilerek oluşturulmuştur. Bu durum, realistlerin temel argümanlarını çıkarlar dahilinde işbirliği yapılması görüşünü desteklemektedir.

DİPNOTLAR

- 1 UNESCO, *Water, A Shared Responsibility: The United Nations World Development Report II*, Paris, Berghahn Books, 2006, s.121; A. Dinar, S.Dinar, S.McCaffrey ve D. McKinney, *Bridges Over Water*, Singapore, World Scientific Publishing Co. Pre. Ltd, 2007, s.6.
- 2 Hidrolojik döngü içerisinde sözü edilen elemanlar; yağış, buharlaşma, bitkilerde terleme, toprak ve bitkilerde muhafaza edilen nem, yeraltına süzülme ve yeraltı suyunun beslenmesi, vb. (Ayrıca bkz. UNESCO, *Water Shared Responsibility*, 2006, s. 122)
- 3 A. Swain, *Managing Water Conflict; Asia, Africa And The Middle East*, London, Routledge, 2004, s.25.
- 4 UN-Water, *Water Security and the Global Water Agenda*, United Nations University, Canada, 2013, s.7.

- 5 Meredith A. Giordano and Aaron T.Wolf, "The World's Freshwater Agreements: Historical Developments and Future Opportunities", *Atlas of International Freshwater Agreements*, New York, UNEP, 2002, s. 1; A. T. Wolf, "Conflict and Cooperation Along International Waterways", *Water Policy*, 1998, s.251.
- 6 A. Swain, s.27.
- 7 A. Swain, s.33.
- 8 Sandra Postel ve Aaron T. Wolf, "Dehydrating Conflict", *Foreign Policy*, September/October 2001, s.60.
- 9 Dinar, Dinar, McCaffrey ve McKinney., s.13.
- 10 Harold Sprout ve Margaret Sprout, "Environmental Factors in the Study of International Politics", *The Journal of Conflict Resolution*. Vol.1, No.4, Dec.1957, s.309-328.
- 11 Jerome Delli Priscoli ve Aaron T.Wolf, *Managinig and Transforminig Water Conflicts*, New York, Cambridge University Press, 2009, s.10.
- 12 Bkz. Sandra Postel. *Pillar of Sand: Can the Irrigation Miracle Last?*, New York, W.W. Norton, 1999.
- 13 Priscoli ve Wolf, s.10.
- 14 Bkz. John K. Cooley, "The War Over Water", *Foreign Policy*, No.54 (Spring, 1984), s.3-26; Joyce R. Starr, "Water Wars", *Foreign Policy*, (Spring 1982), s.17-36; Wilfried Remans, "Water and War", *Humantäres Völkerrecht*, Vol. 8, No.1, 1995; Hussein A. Amery, "Water Wars in the Middle East: A Looming Threat", *The Geographical Journal*, Vol. 168, No. 4, December 2002, s.313-323; John Bulloch, Adel Darwish, *Water Wars*, Gollancz, 1993.
- 15 Priscoli ve Wolf, s.10; Peter Gleick, "Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security", *International Security*, Vol.18, No.1, Summer, 1993, s.80.
- 16 Paul R.Hensel, Sara Mclaughlin Mitchell ve Thomas E. Sowers II, "Conflict Management of Riparian Disputes", *Political Geography*, 25, 2006, s. 384.
- 17 Paul R.Hensel, Sara Mclaughlin Mitchell ve Thomas E. Sowers II.
- 18 Paul R.Hensel, Sara Mclaughlin Mitchell ve Thomas E. Sowers II, s. 385.
- 19 Hensel, Mitchell ve Sowers II, s. 385.
- 20 Priscoli ve Wolf, s.61.
- 21 Priscoli ve Wolf., s.62
- 22 AB Su Çerçeve Direktifi, bölge su kalitesi ağırlıklı sorun yaşadığı için su kalitesi odaklı bir düzenlemedir.
- 23 Priscoli ve Wolf, a.g.e., s.11.
- 24 Kliot, Shmueli ve Shamir, a.g.e., s.10.
- 25 Frederick Frey, "The Political Context of Conflict and Cooperation over International River Basins", *Water International*, Vol.18, No.1, March, 1998 ; Kliot, Shmueli ve Shamir., s.14.
- 26 Robert Mandel, "Sources of International River Basin Disputes", *Conflict Quarterly*, Fall 1992; Kliot, Shmueli ve Shamir, s.15.
- 27 Kliot, Shmueli ve Shamir, s.16.
- 28 Kliot, Shmueli ve Shamir s.17.
- 29 Kliot, Shmueli ve Shamir, s.18.
- 30 Aaron T.Wolf, "Conflict and Cooperation Along International Waterways", *Water Policy*, Vol.1, No.2, 1998, s.255-8.
- 31 Giordano ve Wolf, a.g.e., s. 2.
- 32 David Philips, Marwa Daoudy, Stephen McCaffrey, ve d., "Trans-boundary Water Cooperation as a Tool for Conflict Prevention and for Broader Benefit-Sharing", *Global Development Studies*, No.4, Stockholm, 2006, s.15.
- 33 Shlomi Dinar, *International Water Treaties: Negotiation and Cooperation Along Transboundary Rivers*, London, Routledge, 2008, s.17.
- 34 Dinar, s.17.
- 35 M.R. Lowi, *Water and Power; The Politics of a Scarce Resource in the Jordan River Basin*, Updated Edition, Australia, Cambridge University Press, 1995, s.2.
- 36 Kathryn Furlong, "Hidden Theories, troubled Water: International Relations, the 'Territorial Trap', and the Southern African Development Community's Transboundary Waters," *Political Geography*, 25, 2006, s.442 ; Lowi, s.3.
- 37 Lowi, s.10.
- 38 Dinar, s.20.
- 39 Jeroen F.Warner, Mark Zeitoun, "International Relations Theory and Water Do Mix: A Response to Furlong's Troubled Waters, Hydro-Hegemony and International Water Relations", *Political Geography*, 27, 2008, s. 805; M. Lowi, s. 199.
- 40 Paul Williams, "Water Usually Flows Downhill: The Role of Power, Norms, and Domestic Politics in Resolving Transboundary Water-Sharing Conflicts", Alan Richards (der.), California, Institute on Global Conflict and Cooperation, 1997, s. 56 ; Dinar, s.21.
- 41 Dinar, s. 22.
- 42 Dinar, s.22.
- 43 Alexander Wendt, "Constructing Internaitonal Politics", *International Security*, Vol.20, No.1, Summer 1995, s.72.
- 44 Arun P. Elhance, "Hydropolitics in the 3rd World: Conflict and Cooperation in Internaitonal River Basins.", Washington D.C., United States Instute of Peace Press, 1999.

Copyright of Middle Eastern Analysis / Ortadogu Analiz is the property of Turkmen Cooperation & Cultural Foundation Center for Middle Eastern Strategic Studies (ORSAM) and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.